

Co jsou a kde se vzaly

BIOPOTRAVINY

Když se mi narodil první syn, psal se rok 1991. O biopotravinách jsme v té době ještě vůbec neslyšeli. Když se mi narodil druhý syn, psal se rok 1996 a první, co po mateřském mléku, ochutnal, byly tehdy již v lékárnách dostupné rakouské dětské výživy v biokvalitě. Domníváme se, že lepší stravu než biozeleninu na start do života dostat nemohl.

Později jsme začali pravidelně na pražském podzimním biojarmarku nakupovat brambory na zimu. Jsou chutné a věříme, že zaručují nejlepší dostupnou kvalitu. Škoda, že se biozelenina nedostane pravidelně někde v blízkém obchodě...

Později jsme ochutnali také biohovězí. První poznatek byl, že při vaření není nepříjemně cítit, jako někdy bývá obyčejné hovězí. Naše dlouhodobá rodinná zkušenost s masem označeným „zelenou zebrou“ by se dala stručně shrnout: Je dobré pokaždé, zatímco to obyčejné má velmi různou chuť a vůni.

Od té doby, co jsme okusili farmářské kuře, které by se dalo považovat za předstupeň biokvality, nemáme už chuť kupovat „blátivou“ drůbež z konvenčních velkochovů.

A tak si maso dopřejeme méně často, ale v nejlepší kvalitě. Vyrovnáme tím jeho vyšší cenu. Zaplatíme ji i s dobrým vědomím, že přispíváme na šetrné obhospodařování krajiny.

Ekologičtí zemědělci se zřikají:

- používání průmyslových hnojiv
- používání syntetických pesticidů
- používání geneticky modifikovaných organismů
- týrání zvířat nepřirozenými způsoby chovu, např. v klecích
- používání nepřirozených krmiv, např. masokostních mouček u býložravců
- používání syntetických přísad při výrobě biopotravin

Stručná historie ekologického zemědělství

Počátek „jiného“ zemědělství v Evropě můžeme datovat rokem 1924. Dr. Rudolf Steiner tehdy poprvé na tzv. Zemědělském kurzu formuloval zásady organického zemědělství. O „organickém“ zemědělství však tenkrát nemluvil. Jeho způsob dostal až později název „biologicko-dynamický“ neboli „biodynamický“. V německé jazykové oblasti se pak rozšířilo „biologicko-organické“ zemědělství, později jen „biologické“. Výraz „organický“ se používá v anglické jazykové oblasti. U nás se nejprve kolísalo mezi „alternativní“, „organické“ a „biologické“ zemědělství, aby nakonec zvítězilo zemědělství „ekologické“, což je i uzákoněný název.

V roce 1972 vznikla mezinárodní asociace ekologických zemědělců IFOAM. Zakládajících členských organizací bylo pět, v roce 1975 už 50. Na počátku 21. století IFOAM sdružuje na 750 organizací ekozemědělců ze 105 zemí světa.

Dramatický rozvoj, který učinil ekologické zemědělství známým širší veřejnosti, ba neopominutelným v rámci agrární sféry, trhu i politiky, však přinesla devadesátá léta 20. století. Ještě na jejich začátku pokládali mnozí odborníci a politici u nás i v Evropě ekologické zemědělství za naprosto okrajovou záležitost, za idealistický sen. Pak ale přišel červen 1991 a Rada Evropské unie schválila nařízení č. 2092/91 o ekologickém zemědělství.

Důležitou roli pro vznik této právní úpravy sehrála reforma evropské Společné zemědělské politiky – od konce 80. let se zaměřovala už nejenom na zvyšování produktivity zemědělství a vysokou potravinovou soběstačnost, ale nově také na zvyšování kvality a ochranu životního prostředí.

Po roce 1992 různé evropské státy začaly dotačně podporovat ekozemědělce, na biozemědělství přešly tisíce hospodářství a silně vzrůstal zájem spotřebitelů i obchodu o ekologické potraviny. Na přelomu tisíciletí činila ekologicky obhospodařovaná zemědělská půda ve státech Evropské unie v průměru 2,94 %. Kuriozitou je 33 lichtenštejnských ekofare, které na konci roku 2000 se svými 690 hektary zaujímaly 17 % plochy zemědělské půdy státu; uznávanými průkopníky jsou Rakousko (7,96 % zemědělské půdy), Itálie (7,01 %) Finsko (6,79 %), Švédsko (6,25 %), Dánsko (6,15 %), Německo (3,20 %).

Podnětem, který výrazně zvýšil zájem lidí o biopotraviny, byly skandály s nemocí šílených krav, slintavkou a kulhalkou. V Británii vyvolaly doslova boom biopotravín na trhu. Podle tamního svazu ekozemědělců Soil Association se mezi rokem 2001 a 2002 téměř zdvojnásobila výměra ekologicky obhospodařované půdy na 460 000 hektarů. Počet ekofare stoupl na 4 000. Podle marketingového průzkumu trhu 80 % domácností koupilo zhruba během roku od října 2001 aspoň jednu biopotravinu. Británie se tak zařadila ve spotřebě biopotravín v Evropě na druhé místo za Německo.

Německá ministryně zemědělství a ochrany spotřebitelů Renate Künastová s podporou své vlády vytyčila cíl, aby se do roku 2010 v zemi hospodařilo ekologicky na celých 20 % půdy. Tuto strategii podpořila německá vláda promyšlenou kampaní, milióny Euro rozhodla věnovat jenom na oblast spotřebitelských informací. V Evropě však už jsou regiony, kde se ekologicky hospodaří na více než 40 % zemědělské půdy, například v rakouských Tyrolích, Solnohradsku nebo ve švýcarském kantonu Graubünden.

České biozemědělství

První tři průkopníci zemědělství „bez chemie“ se na území České republiky objevili v roce 1989. Hned v následujícím roce začalo podniků hospodařících ekologicky přibývat. Vzniklo několik sdružení biozemědělců, ale také potřeba vytvořit jednotné směrnice, kontrolu, certifikaci a označením odlišit biopotraviny od potravin konvenčních.

Výraznou zásluhu o nastartování systému ekologického zemědělství u nás měl tehdejší náměstek ministra zemědělství Richard Barták, který v letech 1990 a 1991 prosadil dotace ekozemědělčům. Pak byly příspěvky zrušeny a české ekozemědělství stagnovalo.

V červnu 1992 byla založena obchodní společnost ekologických zemědělců Pro-Bio. Skutečné biopotraviny se na českém trhu objevily v roce 1993, když první ekofarmy ukončily přechodné období.

Pro označování českých biopotravín se začala v roce 1994 používat ochranná státem garantovaná známka, tzv. zelená zebra. Chyběl ale zákon, který by například zaručil, že se nesmí napodobovat.

Ve stejném roce začali čeští ekologičtí zemědělci exportovat do zahraničí. V roce 1995 se poprvé zúčastnili mezinárodní výstavy biopotravín Biofach v Německu.

V roce 1999 byla již existující nevládní nezisková organizace Kontrola ekologického zemědělství – KEZ oficiálně pověřena jako nezbytná nezávislá kontrolní instituce pro české ekologické zemědělství. Zaručuje spotřebitelům zodpovědnou a důslednou kontrolní a certifikační činností spolehlivou biokvalitu označených potravin. Správně označený bioprodukt nese i číslo kontrolní organizace, např. CZ-CR-KEZ-001-BIO.

Zákon č. 242/2000 o ekologickém zemědělství, který vstoupil v platnost 1. ledna 2000, upravil osvědčování bioproduktů a biopotravín, jejich označování a prodej, dovoz, vývoz i výkon kontroly.

Na začátku roku 2000 vyšla *Česká biokuchařka aneb Vaříme z biopotravín*, o rok později *Česká biozahrada*.

A tak se Česká republika skokem, díky podílu ekologického hospodářství na celkové výměře zemědělské půdy více než 5 %, zařadila mezi přední země v Evropě. V roce 2001 hospodařilo ekologicky v ČR 654 podniků. V rámci České republiky je největší podíl ekologicky obhospodařovaných ploch v mikroregionu Jeseníky. V roce 2000 činil 24 % zemědělské půdy. Ekologické zemědělství představuje pro tento region na okraji

ekonomického zájmu též velkou rozvojovou a sociální šanci. Podpořila ji i odborná studie Univerzity Palackého v Olomouci.

Čeští ekozemědělci vyšli ze dvora svých farem a našli odbytiště už nejen v malých specializovaných prodejnách, ale také v nejznámějších supermarketech a hodně vyvážejí do zahraničí. Pro-bio zásobuje 200 prodejen a 6 velkoskladů. V rámci středo- a východoevropských podmínek máme nyní ojedinělou síť prodejen zdravé výživy s bohatým sortimentem biopotravin. Spotřebitelské aktivity podporuje nedávno za tímto účelem založená Pro-Bio liga.

Jak funguje biozemědělství

„Ekologičtí zemědělci se programově zříkají ekologicky a zdravotně rizikových prostředků intenzivního, chemizovaného zemědělství. Jejich cílem je produkce kvalitních potravin a krmiv, udržení dlouhodobé úrodnosti půdy, šetrného hospodaření v krajině, vytváření pracovních příležitostí a udržení osídlení venkova. Ekologičtí zemědělci neznečišťují prostředí, protože agrochemikálie nepoužívají, nevyrobí nadprodukcí, protože výnosy plodin a užitkovost zvířat jsou nižší, vytváří pracovní příležitosti, protože ekologické hospodaření je pracnější (přispívají k vyšší přidané hodnotě produkované na venkově, a tím nepřímo k udržení osídlení venkova),“ píše se na www.kez.cz.

Ceny biopotravin jsou vyšší. Jejich výroba je dražší. Zákazník však volí svou koupí lepší kvalitu potravin a zároveň přispívá na mimoprodukční přednosti ekologického zemědělství. Přesto v současné době ani zhruba o třetinu vyšší ceny oproti konvenčním potravinám nezajistí udržení a rozvoj ekologického zemědělství. Konvenční zemědělství se svým důrazem na vysoké výnosy za každou cenu a za současných cenových relací energetických a materiálových vstupů je stále nerovným konkurentem. Ale ekologické zemědělství přináší nesporně kýmžené hodnoty. Společnost to čím dál víc uznává a prostřednictvím státního mechanismu ekologické zemědělství podporuje.

Ekozemědělce dotují asi všechny rozvinuté země. Je to způsob, jak prostřednictvím státního mechanismu podporovat důležité mimotržní hodnoty. Občané tak přispívají na péči o hezkou a ekologicky fungující krajinu, na produkci zdravých a výživově hodnotných potravin.

Z hlediska sociálního a tržního ekologické zemědělství otevírá prostor a dává příležitost jak více ocenit lidskou práci, snižovat nadprodukcí a prostředky na ni přesouvat do péče o ekologicky dobře fungující a krásnou krajinu.

Zárukou, kterou ekologické zemědělství oplácí toto přerozdělování a zároveň nabízí spotřebitelům na trhu, je systematická preventivní kontrola způsobu hospodaření a kvality produktů biozemědělství. K tomu se zřizují certifikovaná kontrolní pracoviště, u nás Kontrola ekologického zemědělství, KEZ, o. p. s. Kontrola probíhá průběžně, nikoli až u výsledných produktů jako v konvenčním zemědělství, kde se nekvalitnost objeví až dodatečně a náhodně. Pokud zemědělec, zpracovatel nebo obchodník s biopotravinami nedodržuje jasně psaná pravidla, ztrácí svůj statut ekozemědělce. Průběžnou a systematickou kontrolu ekologického zemědělství zaručuje nejen nadšenectví, kterým bývají biozemědělci charakterističtí, ale dnes už i zákon.

Můžeme tedy mít dojem, že ekologické zemědělství je luxus pro bohaté. Nemusí to však být pravda.

Prestížní vědecký časopis Science publikoval v roce 2002 výsledky švýcarského polního pokusu zvaného DOK. Už 21 let se v jeho rámci srovnávají výsledky hospodaření systémem biologicko-dynamickým (D), což je původní Steinerův způsob s použitím homeopatických preparátů, ekologickým neboli organickým bez preparátů (O) a konvenčním (K). Výsledky dokazují, že na pozemcích obhospodařovaných ekologicky je vyšší biologická aktivita půdy i vyšší biodiverzita. A právě vysoká biodiverzita se považuje za příznak a zároveň nezbytný předpoklad pro trvale udržitelnou kvalitu života na Zemi. Bohužel, konvenční zemědělství – a samozřejmě i další lidské aktivity – biodiverzitu závažně snižují.

Snad nejpozoruhodnějším výsledkem švýcarského pokusu DOK však je, že ekologické hospodaření se ukázalo jako produktivnější. Spotřeba energie byla v konvenčním systému (kde se dodává syntetickými hnojivy zvěňška systému) na jednotku výnosu o 20 až 56 % (!) vyšší než v systému ekologickém.

Pro ekologické hospodaření se mnohdy rozhodují vzdělání lidé. Jedním z nich je Dr. Michael Piatti, rakouský rolník, který ekologicky hospodaří také na Moravě. Soudí, že ekologičtí zemědělci by se měli vzdělávat na univerzitách. Na realizaci velkorysé idey založit v Česku evropskou univerzitu ekologického zemědělství zatím síly nestačily. Skutečností se však staly pravidelné mezinárodní kurzy na půdě Mendlovy zemědělské univerzity v Lednici – Bioakademie. Ekozemědělci si na nich vyměňují odborné informace, zavítali i někteří ministři, politici, dále odborníci z vysokých škol a výzkumu z celé Evropy.

Ke vzniku ekologického zemědělství bylo zapotřebí pochopení, že cesta chemicko-syntetická neboli konvenčního zemědělství je cesta do nerovnováhy, někdo by řekl cesta do ekologických pekel. Pak bylo nutné poznání jak se k rovnováze vracet a idealismus lidí, kteří tyto myšlenky zkoušeli realizovat bez ohledu na rizika a nepohodlí.

Asi nejpodstatnější podmínkou pro rozvoj ekologického zemědělství však bylo vybudování trhu. K tomu bylo nutné odlišit biopotraviny od produktů konvenčního zemědělství a systematicky informovat spotřebitele o jejich vlastnostech a výhodách. Důležitou roli při tom hrálo uzákoňování ekologického zemědělství. Umožnilo například soudně stíhat napodobování certifikovaných ochranných značek. Ještě máme možná v paměti kauzu, jak známá nadnárodní firma na sklonku roku 2000 právě z toho důvodu u nás musela změnit značku jednoho ze svých jogurtů.

Dnes už se u nás biopotraviny dostanou nejenom na farmách, výročních podzimních biojarmarcích v Praze, Brně a dalších místech či ve speciálních prodejnách. V současnosti si žádný významný potravinový řetězec netroufne, aby mu chyběly v sortimentu. Přehled ekofarem i prodejních míst vydal svaz ekologických zemědělců Pro-Bio v katalogu *České pro-Bio*. Dobré informace poskytnou i přehledné internetové stránky www.pro-bio.cz.

Gigantickou akcí se postupně stává světový veletrh biopotravin v Norimberku *BioFach*. V únoru 2003 se na něm představilo na 2 000 vystavovatelů.

Průzkum českého trhu

Biopotraviny se spolehlivě poznají podle loga s nápisem Produkt ekologického zemědělství. Toto označování upravuje zákon č. 242/2000 Sb. Evropská komise zavedla v roce 2000 emblém, který mohou používat producenti hospodařící v souladu s Nařízením Rady č. 2092/91, o ekologickém zemědělství. Emblém má 12 jazykových variant. Můžeme se také setkat s německou biopečetí a jinými značkami.

Jedním z principů trvale udržitelného rozvoje – a ekologické zemědělství je součástí tohoto proudu - však je upřednostňování místních produktů. Živit se mléčnými výrobky či zeleninou z opačného konce kontinentu rozhodně znamená větší ekologickou zátěž při prakticky stejném užítku, jaký mohou poskytnout místní zdroje. Certifikované značky pro biopotraviny automaticky znamenají, že výrobek je „GMO-free“, nejsou v něm vědomě použity geneticky modifikované organizmy.

Na našem trhu včetně některých běžných samoobsluh či supermarketů jsou dnes k dostání desítky obilninových a luštěninových biopotravin. Ekologičtí zemědělci mají zásluhu o to, že se obnovilo pěstování pozapomenuté pšenice špaldy, která nutričně předčí konvenční obilniny vyšlechtěné pro vysoké výnosy a dobrou reakci na hnojení průmyslovými hnojivy. Obchodní společnost ekologických zemědělců Pro-Bio Staré Město pod Sněžníkem dodává i řadu „hotových“ biopotravin – těstoviny, špaldoto, müsli, tyčinky, suchary... Například pekárny K+K Blansko a řetězec Carrefour pravidelně pečou biochléb.

Čerstvá zelenina se dá koupit v místech, kde ji pěstuje několik našich ekologických zelinářů, nebo v některých prodejnách zdravé výživy. Lze ji také objednat prostřednictvím různých bioklubů (v Praze, Českých Budějovicích, Ostravě...) či „na dobírku“ přímo od některých pěstitelů. Podobným způsobem lze koupit biobrambory. K uskladnění se kupují biobrambory často na podzimních jarmarcích. Jsou chutné a méně se kazí než ty konvenční.

Sortiment českých ekologických ovocnářů zahrnuje především jablka, hrušky, v biokvalitě se dají sehnat i broskve a ořechy, dále sušené ovoce a mošty.

Jako Česká biopotravina roku 2002 byl oceněn jablečný mošt s Bílých Karpat, který vyrábí občanské sdružení Tradice Bílých Karpat v Hostětíně. Mošt se vyrábí výhradně s místních odrůd. Vylisovaná šťáva se nefiltruje, po pasterizaci se bez jakýchkoli chemických přísad plní do skleněných lahví. Jeho chuť je vynikající! Původ tohoto úspěchu sahá do počátku 90. let, kdy ochránci přírody ve Velké nad Veličkou vysazovali genofondový sad jabloní, a snažili se tak zachránit krajové odrůdy. Posléze se ukázalo, že nejlepší ochranou diverzity kulturních plodin je jejich využívání jako potravin, včetně zpracování a zavedení na běžný trh.

Skoro celá devadesátá léta se mléčné biovýrobky u nás dostaly jen tu a tam od místních farmářů. V roce 1999 Olma Olomouc zahájila program výroby biojogurtů Via Natur, které dodává do běžné obchodní sítě. O pár let později se na běžném trhu objevilo i biomléko. V některých prodejnách zdravé výživy a na farmách jsou k dostání kravské a kozí sýry či tvaroh v biokvalitě.

V největších supermarketech bývá už pravidelně v sortimentu biohovězí (www.biohovezi.cz). Místně může být ke koupi vepřové, skopové a kozlečí maso v biokvalitě (www.biojehneci.cz). S českou biodrůbeží je to horší. S chovem biokuřat mají zkušenosti například Francouzi: Klasický výkrm kuřat s rychlým růstem trvá 35-42 dnů. Kuřata se chovají v halách v hustotě 20-22 kusů na metr čtvereční. Z ekonomických důvodů se pro výkrm používají živočišné produkty i antibiotické stimulatory růstu. Pro biochov se volí typ pomaleji rostoucích kuřat. Krmí se minimálně z 90 % biologicky vyrobenými surovinami a pro zbývajících 10 % jsou stanovena přísná kritéria. Velká část takto vyrobených surovin by měla mít původ z vlastního biologického hospodářství. Nesmí se používat žádné synteticky vyrobené přípravky pro mytí, dezinfekci a péči o zvířata, ani se nepoužívají vitamíny. K ochraně před nemocemi se využívá především prevence, antibiotika se předepisují pouze výjimečně, pod přísnou kontrolou a léčená kuřata mají ochrannou lhůtu pro prodej. Kuřata se chovají přirozeným způsobem, tzn. co nejdříve se pouští do výběhů. Doba výkrmu je okolo 140 dnů.

Na našem trhu je dost široká nabídka ekologicky pěstovaných bylin, čaje a koření. Mají nás léčit, a proto je jejich velkou předností, že se neošetřují agrochemikáliemi.

V případě, že volíme exotická koření a další produkty, jichž se nechceme a nemusíme zříkat, můžeme dát přednost například kakau, čokoládě, kávě, koření, čaji s označením Fair Trade. Podpoříme tím ekologický způsob hospodaření v chudých zemích i ohleduplnější chování obchodníků vůči pěstitelům. Speciální produkty, jako je čočka, sušený ananas, sezam, rozinky, za studena lisované oleje, sójová omáčka v garantované biokvalitě, dováží a prodává (například) firma Country Life.

Vinná réva patří v konvenčním pěstitelství mezi chemicky nejvíce ošetřované rostliny. K mání však je moravské biovíno, které ochutnal i známý příznivec ekologického zemědělství britský následník trůnu princ Charles.

K ekologickému zemědělství však nepatří jen potraviny. Suroviny z biologicky pěstovaných rostlin a šetrné výrobní postupy zaručují značky kosmetiky Weleda, Dr. Hauschka, Logona. Ekologicky lze pěstovat i další, obvykle chemicky silně ošetřovanou, plodinu – bavlnu. Takže například zřejmě existují i „biodžíny“, ale zatím je asi těžko objevíte na našem trhu. Existují biotrička, bioprádlo, na Biofachu byly k vidění i bioboty.

Pokud si budete chtít zajít do bio restaurace, můžete v Praze do Albia, do Country Life, v Brně do restaurace Aura nebo bistra Natura viva a Spirála, v Hradci Králové do jídelny Bazalka, v Pardubicích do jídelny Špalda a v Kroměříži do Alma klubu. Prvního biohotelu v Česku se možná dočkáme ve Starém Městě pod Sněžníkem.

Pro úplnost je třeba dodat, že k ekologickému zemědělství často patří ekoagroturistika (www.eceat.cz). Ubytování poskytují farmáři přímo na hospodářství, někdy bývá spojeno s výpomocí, s možností vyzkoušet zemědělskou práci.

Výhledy ekologického zemědělství

Jak přibývá ekologicky hospodařících farmářů, zvětšuje se rozloha takto obhospodařované zemědělské půdy a s tím, zdá se, roste i potřeba lépe biopotraviny odlišit. „Ekologické zemědělství není jen o něco lepším konvenčním zemědělstvím, ale zásadně odlišným konceptem,“ říká farmář Alfons Piatti, předseda organizace rakouských ekozemědělských svazů Arge Biolandbau. Vypadá to, že biozemědělství a konvenční zemědělství nesměřují k nějakému splnutí. Ekologické zemědělství má naopak tendenci zpříšňovat svá pravidla. Německá

ministrálně zemědělství Künastová například navrhla povinnost konverze celého zemědělského podniku na ekologické hospodářství, nestačila by jen část podniku, dále povinnost většího využívání vlastních krmiv.

Otázka je, jak budou v nejbližší době ovlivňovat přísné normy ekologického zemědělství konvenční produkci, zda budou i tento konkurenční segment strhávat na udržitelnější cestu. Evropská komise například v roce 2002 vydala zprávu, že v 35 % vzorků zkoumaného jídla z evropské patnáctky byly odhaleny zbytky pesticidů. Ve 4,5 % překročila jejich koncentrace povolené limity.

Ekologické zemědělství s tím, jak roste jeho podíl na trhu potravin, může mít pozitivní vliv na konvenční zemědělství zejména v ekonomicky vyspělých zemích. Jak tento koncept bude nebo nebude fungovat v hladových zemích Jihu, asi nelze dnes odhadnout.

Jednou z hlavních zásad ekologického zemědělství, kterou chce uplatnit akční plán rozvoje ekologického zemědělství Evropské unie, je, že se neinvestuje do „betonu“, ale do mozků.

Mezi velké investiční položky v oboru patří – informace pro spotřebitele. Pro rozvoj ekologického zemědělství je důležité, aby lidé rozuměli rozdílu mezi bioprodukty a potravinami z konvenční produkce, aby věděli, zač platí vyšší cenu. Patří do ní nejen vysoká zdravotní a chuťová kvalita biopotravin, ale také systémově integrované ekologické a sociální přínosy. Jinak řečeno, ekologické zemědělství představuje cestu k udržitelnému zemědělství bez oklik.

Hana Kolářová

Spolupráce Ing. Radomil Hradil

Základ tohoto textu byl vznikl v březnu 2003 a vyšel v Bedrníku 3/2003. Bedrník, časopis pro ekogramotnost, je určen především pro učitele, ale i další zájemce o udržitelný rozvoj, životní prostředí a příbuznou tematiku.